

Kulturdepartementets priser for barne- og ungdomslitteratur utgitt i 2012

Juryleders tale v/Tone Birkeland, 20. mars 2013

Spøkelser, demoner, trollmenn, vampyrer og monstre har de siste årene herjet rundt i det barnelitterære universet der det ser ut til å være et nesten umettelig behov for unge helter og heltinner med mot og handlekraft. Bokåret 2012 er ikke noe unntak. *Fantasylitteraturen* har festet grepet og har i dag nærmest et hegemoni innenfor barne- og ungdomslitteraturen. Trenden forsterkes ved at brorparten av den oversatte litteraturen kan karakteriseres som fantasy-varianter. Knoppskytingen til beslektede teksttyper er en del av samme bilde. Den *ene* utvalgte helten har fremdeles en sterk posisjon, men har i økende grad blitt erstattet av en *gruppe* utvalgte. Med ulike egenskaper og personligheter er gruppen nødt til å samarbeide for å redde verden fra katastrofe og undergang. Kampen mot ondskap er blitt et fellesprosjekt der muligheten for å lykkes er avhengig av sterke sosiale bånd. I *dystopien*, som er en høyproduktiv sjanger innenfor fjorårets ungdomslitteratur, er denne trenden mer enn tydelig. Dagens dystopier markerer seg ofte med en samfunnskritisk holdning, og låner gjerne thrillerens dramaturgi.

Den *realistiske litteraturen* går stillere i dørene, kanskje fordi den i mindre grad produseres i serier, og ikke tiltrekker seg den oppmerksomheten som ligger i gjenkjennelige figurer, miljø og konflikter. Til gjengjeld er det mer å flire og le av. Stadig flere forfattere tar en humoristisk vinkling på stoffet, også når de skriver om alvorlige tema. *Humor* forfører, forløser og forsoner enten den uttrykker seg gjennom slapstick og sprudlende språklig overskudd eller i et mer mollstemt toneleie; selvironi og beiske understatement bidrar gjerne til å balansere røffe oppvekstskildringer. Ja! Humoren er en av grunnene til at denne juryen har hatt noen av sine beste leseropplevelser blant de hverdagslige fortellingene.

Tematisk er det vanskelig å peke på klare trender eller tendenser. Trender er noe som blir til over tid, og det er lett å bli tung på labben i jakten på det som måtte være "det nye". Men som en del av et bilde vi har sett noen år, er mobbing og opplevelse av utenforskap noe som preger en del av den realistiske litteraturen. Likevel - og merkelig nok - speiler fremdeles svært få utgivelser at vi lever i et flerkulturelt samfunn. Skulle en person med en annen kulturell bakgrunn dukke opp, er dette helst som en biperson. Fravær av gode og trygge relasjoner ser ut til å være den emosjonelle drivkraften i flere tekster, og bidrar til å gi dem et stort alvor. En annen tendens vi har sett i noen av fjorårets bøker, er utfordring av seksuelle grenser. I noen av bøkene kobles dette til dumdristig naivitet i omgang med sosiale medier. Også det litterære uttrykket påvirkes av den digitale teknologien; chatting, blogg og sms erstatter den tradisjonelle dialogen i flere bøker.

Ellers har juryen merket seg utvikling og nyorientering innenfor en del populære sjangre som det er all grunn til å ønske velkommen. *Hesteboka* er en slik sjanger. Fra å være rein oppskriftslitteratur, fins det i år mer enn én utgivelse som utfordrer sjangeren på en litterært

vellykket måte. *Carla min Carla* av Ingeborg Arvola er ikke nominert, men den er så hjertebankende god at det må være lov å snike den inn i talen!

Norskproduserte fagbøker for barn og unge tøy seg stadig mot nye kunnskapsområder. Juryen tolker det som en lykkelig "bivirkning" av innkjøpsordningen for denne boktypen. Flere overraskende emner så dagens lys i fjor: bøker om søppel, kampsport, roboter, ballongferder og norske spioner for bare å nevne noe. Også når det gjelder Muhammed, Ole Bull, og julenissen har juryen fått en kraftig kunnskapsoppdatering. Men gode fagbøker for ungdom er det skrint med.

Norske bildebøker har i mange år hatt et godt rykte, selv utenfor Norges grenser. Høy kvalitet er det også på flere av de vel 60 titlene vi har lest, men det kan se ut til at det i fjor var lenger mellom lyspunktene enn tidligere. Desto kraftigere skinner det av de som peker seg ut. Juryen har også merket seg det store *spennet* i bildeboklitteraturen, mellom utgivelser som er laget med en yngre adressat i tankene, og de som har en eldre og mer erfaren leser innskrevet i tekst og bilder. Et stort register i de visuelle uttrykksformene tyder på et livskraftig bildebokmiljø. Den økende tendensen til å utgi tv-suksesser som bildebøker, stiller vi oss derimot spørrende til. Det som fungerer godt på skjermen, framstår ofte som blodfattig og trivielt når det kommer i bokform.

I kategorien *oversatt litteratur* er det kombinasjonen spenning, kjærlighet og parallelle univers som dominerer. Hovedpersonene i disse bøkene blir stadig eldre, og forsterker inntrykket av at dagens ungdomslitteratur også strekker seg mot den voksne leseren. Siden mange bøker kommer ut i serier, er utfordringen å skape noe nytt eller uventet - innenfor eller på tvers av sjangerkonvensjonene. Heldigvis fins det flere eksempler på slike nyskapninger. Noen er kjøpt inn av Kulturrådet fordi de representerer kvaliteter som en ønsker å formidle til unge lesere her hjemme, og fordi de kan være vinduer ut til en større litterær verden enn vår egen hjemlige.

Dagen i dag er en festdag for barnelitteraturen. Og på en festdag er det uhøflig å helle malurt i begeret. Juryen er likevel nødt til å komme med en bekymringsmelding. Bekymringen gjelder oversettelsene. «Oversettere blir paradoksalt nok mest synlige når de mislykkes», hevdet oversetteren og kritikeren Jon Rognlien for et par uker siden. Oversetterprisen er opprettet for å synliggjøre utenlandske barne- og ungdomsbøker som fortjener oppmerksomhet og anerkjennelse fordi de er godt oversatt. Gode oversettelser har stor betydning for den hjemlige utvikling av litteraturen. Av samme grunn er det sørgelig å måtte konstatere at altfor mange bærer preg av hastverksarbeid. Språklig inkonsekvens, dårlig flyt og stive formuleringer, farget av originalspråkets uttrykksformer, lugger og svekker totalopplevelsen. Oversetterens jobb er å levere kvalitet, men det er *forlagene* som må bære hovedansvaret for det vi opplever som en urovekkende utvikling. Juryen gleder seg over at det nå har blitt debatt om kvaliteten på oversettelsene av voksenbøkene, og understreker at denne diskusjonen i høy grad også gjelder barne- og ungdomslitteraturen.

Og da skal dere få juryens begrunnelser for de 7 prisene som kulturminister Hadia Tajik nettopp har delt ut. Vi har lest mange bøker. De fleste er skrevet og illustrert av durkdrevne forfattere og tegnere. Men i bunken ligger det 19 helt nye stemmer. Noen av disse framstår som modne forfattere med gode prosjekter og gjennomarbeida tekster.

Nærmere høst

En av disse debutantene er Marianne Kaurin. Flyalarmer, blendingsgardiner og en voksende frykt er bakteppet for den historiske ungdomsromanen *Nærmere høst*. Handlingen er lagt til Grünerløkka høsten 1942. Romanen følger den jødiske familien Stern gjennom noen uker der hetsen mot familien øker og usikkerheten for framtida sliter på alle, men der 15 år gamle Ilse forelsker seg i nabogutten og motstandsmannen Hermann.

26. november banker politiet på døra. Sammen med 532 norske jøder blir familien arrestert og sendt ut av landet med skipet Donau og videre til Auschwitz. Bare tilfeldigheter gjør at Ilse unnslipper og hjelpes over grensen til Sverige. Krigens ubarmhjertighet og lidelse er framstilt med sterk innlevelse. Men hele tiden balanseres brutaliteten mot den lavmælte skildringen av samhold, drømmer og mot, og av mennesker som risikerer noe for hverandre. Slik sett har Kaurin skrevet en politisk fortelling som har aktualitet langt ut over andre verdenskrig. Språket har god flyt, finstemte nyanser og en velutviklet sans for stilistiske understatements, noe som bidrar til at leseren selv må reflektere over historien. *Nærmere høst* er en debutroman som opprører og beveger.

Sangen om en brukket nese

Opprører og beveger gjør også *Sangen om en brukket nese* av Arne Svingen. Men den får oss også til å smile og le. *Sangen om en brukket nese* er noe så sjeldent som en kunstnerroman for barn. Bart, en 13 år gammel spjæling, går på boksetrening for å lære å forsvare seg, og brekker nesa. Men Bart har utviklet et helt register av mestringsstrategier:

Ingen på skolen vet at jeg bokser. Ingen på skolen vet særlig mye om meg. En gang vi skulle fortelle om hobbyen vår, sa jeg at jeg samlet på bilder av masse mordere. Det er ikke sant, men det er en type hobby som får de andre til å holde munn. Hadde jeg fortalt om boksingen, kan du vedde på at noen ville ha sjekket ferdighetene mine i neste friminutt (s. 14)

Bart er altså ingen slåsskjempe. Det Bart *kan*, er å synge. Han liker opera, Bryn Terfel, stemmer som får glass til å knuse. På do er det god akustikk, Bart låser døra og synger av full hals, til naboene banker i betongen. Denne pasjonen, som lenge er hemmelig, legger et forsonende skjær over alt som ellers gjør tilværelsen krevende: en alkoholisert mor som ønsker seg en tøffere sønn, en lurvete leilighet i en nedslitt bygård, ubetalte regninger, tomt kjøleskap, et utålmodig barnevern. Det er Bart selv som fører ordet. Det ligger ikke for han å beklage seg. I måten han uttrykker seg på, er han verken dyster eller selvmedlidende. Bart har lang erfaring med å skjule det negative og skambelagte, tenke positivt og optimistisk. I så måte har han flere litterære søskenbarn i nyere norsk barnelitteratur, og han kan også

minne om den engelske filmfiguren Billy Elliot. *Sangen om en brukket nese* skildrer omsorgssvikt, men får også fram solidariteten og varmen i Barts hjemmemiljø. Det såre alvoret i romanens undertekst balanseres mot en usentimental humor i et originalt språk helt fritt for klisjeer. Barts historie er en sterk fortelling om livsmot og overlevelsessevne.

Historia om korleis hunden fekk våt snute

Om overlevelse handler også den *bildeboka* som juryen samlet seg om blant fjorårets utgivelser.

For lenge, lenge sidan, ikkje så lenge etter at verda blei til, begynte det å regne. Dette var eit slikt regn som verkeleg gjer deg gjennomblaut, som dundrar ned frå heile den vide himmelen, utan å ville stanse (u.p).

Slik starter bildeboka *Historia om korleis hunden fekk våt snute*, og skriver seg med dette inn i den produktive fabeltradisjonen etter bibelfortellingen om den merkelige farkosten som Noah bygde og fylte med folk og fe for at de skulle overleve den store syndfloden. Og Kenneth Steven gjør det med en humoristisk vinkling på stoffet. Etter 20 dager og 20 netter springer Arken lekk, men hunden tar ansvar og berger det livsviktige prosjektet til Noah. Ved å bruke snuten som plugg stopper hunden lekkasjen og sikrer framtida for mennesker og dyr. Stevens konsentrerte, poetiske tekst gir illustratøren stort alburom som medforteller. I strek og pastell tegner Øyvind Torseter dramaet opp i store tablå. I linjeføring og perspektiv følger han bølgenes og ekstremværets bevegelser, dyrelivet iscenesettes med humoristiske detaljer som åpner for interessante og livlige sidehistorier. Der Steven fortøyer historien i "tidens morgen", visualiserer Torseter fortellingen med rekvisitter fra vår egen samtid. Gjennom det frodige livet som ufolder seg om bord, er det likevel bildet av hundens ensomme og heroiske innsats i et av arkens mørkeste og mest bortgjemte rom som brenner seg fast og gir den en plass i leserens hjerte.

Kunstdetektivene

13 mysterier er foreløpig oppklart i *Kunstdetektivene*, Bjørn Sortlands populære serie for unge krimelskere. Det første i år 2000 i Venezia, det siste i Mexico City. Alle bøkene er gjennomillustrert av Trond Bredesen, håndplukket av forfatteren som selv er genuint opptatt av det visuelle uttrykket i bøker. Bredesen er en allsidig illustratør og arbeider med det meste fra reklame og emballasje til aviser, tidsskrift og bøker. Illustrasjonene i *Kunstdetektivene* vitner om en imponerende innsats over flere år, og fortjener en pris. At seriens forlag investerer i kunstnerisk kvalitet i en boktype som ellers ofte avspises med noe mer halvveis, er verdt å merke seg. Kanskje er det også en del av forklaringen på denne seriens ubestridte popularitet. Bredesens illustrasjoner fyller ofte hele oppslag og går hele tida i tett dialog med teksten. Med gjenkjennbare observasjoner og karakteristiske detaljer bidrar de til å forankre handlingen til konkrete steder og miljø. Illustrasjonene har en skisseaktig friskhet og spontanitet som kler spenning og tempo i Sortlands fortellinger.

Persontegningene hans er lett karikerte portrett som passer krimsjangerens typer, og i bildeutsnitt og perspektiv viser Bredesen en overbevisende klo. Sammen med en variert og utsøkt bruk av farger med forkjærlighet for dype og maleriske koloritter, blir det illustrasjon av ypperste merke.

Norske konger og dronninger

Jon Ewo har gjennom mange år markert seg som en dyktig fagbokforfatter for barn og unge. I 2003 fikk han kulturdepartementets fagbokpris for sin originale William Shakespeare-biografi. I år får han fagbokprisen for *Norske konger og dronninger*, et engasjerende oppslagsverk om den norske kongerekka fra Harald Hårfagre til Harald 5. Allerede i bokas baksidetekst vekker Ewo leserens nysgjerrighet med spørsmål som:

*Hvem var den eneste dronningen som styrte landet uten en konge ved sin side?
Hvem var vår yngste konge noensinne? Hvem var den første kongen som giftet seg av
kjærlighet? Hvem ble drept av en hjort? Hvem bestemte at alle skulle gå på skolen?
Og hvem har vunnet en OL-medalje?*

I 64 portretter får leseren kjennskap til den enkelte konge og hvilke egenskaper som har gjort han (eller hun) til en elsket eller beryktet monark. Innimellom suppleres den kronologiske og personorienterte framstillingen av kapitler som forklarer hvordan politiske og religiøse konflikter kan føre til avgjørende vendepunkt i historien. Ewo er *forteller*, markant til stede i teksten med en personlig stemme. Om Dronning Margrethe heter det at "*hun var en skikkelig tøff dame*", og da både mannen og sønnen hennes dør, skildrer han frustrasjonen hennes på denne måten: "*Hun har sikkert grått, revet seg i håret, kanskje kastet en kongelig tallerken i veggen*". Ewo vender seg til leseren med sin overbevisning, men også med sine spørsmål og sin tvil. Dette gir teksten en energi som fagbøker for barn ofte kan mangle. Geir Moens illustrasjoner bidrar til visuell dokumentasjon av kongerekka i dramatiske, humoristiske og pinlige posisjoner.

Rosas buss

Stadig flere bøker for barn og unge går inn i mellomrommet mellom fakta og fiksjon og utforsker de mulighetene som ligger i en slik skrivemåte. Det gjør også Fabrizio Silei i den italienske bildeboka *Rosas buss*, oversatt til norsk av Guri Vesaas. Her tilfører de historiske fakta fiksjonen alvor og tyngde. I 1955 nektet Rosa Parks å reise seg for en hvit amerikaner på en buss i Montgomery i Alabama, en uhørt handling som fikk et rettslig etterspill som endte i Høyesterett. I *Rosas buss* lar forfatteren et øyenvitne gjenfortelle den dramatiske historien til barnebarnet sitt mange år seinere. Det skjer i Henry Ford-museet der den gule bussen står den dag i dag. Bestefaren var nemlig selv med bussen, men mens Rosa satt, reiste han seg for den hvite mannen. Resten av livet har han hatt dårlig samvittighet fordi han sviktet og opptrådte så feigt. *Rosas buss* er en tankevekkende historie som på ett plan handler om rasisme og undertrykkelse, og på et annet om menneskelig selvrespekt og mot til å kjempe for rettighetene sine. Maritzio Quarellos fargesterke bilder vinker til Edward Hoppers malerier og tilfører fortellingen en ensomhet som forsterker marginaliseringen av

den svarte rase. Guri Vesaas har alltid hatt et våkent blikk for den italienske barnelitteraturen, som bare unntaksvis finner veien til Norge. Oversettelse dreier seg ikke bare om å finne ord som er dekkende for det som blir sagt i originalen, det dreier seg også om å finne klangen og setningsrytmen i verket. Den norske oversettelsen av *Rosas buss* har fin rytme, flyt og musikalitet. Vesaas har et skarpt øre for språklige nyanser, og formidler den personlige tekstens alvorlige tone i et stilsikkert og engasjert språk.

Neste gang blir alt riktig

Med *Neste gang blir alt riktig* er Lene Ask ute med sin tredje tegneserieroman. De to første, *Hitler, Jesus og farfar* og *Da jeg reddet verden*, fikk mye oppmerksomhet for sine humoristiske beskrivelser med innslag fra tegnerens eget liv. I årets roman beveger Ask seg bort fra det selvbiografiske og inn i fiksjonen. Omslagets forside signaliserer barnelitteratur, baksideillustrasjonen tegneserie for ungdom og unge voksne. En ung jente ligger og sover, telefonen ringer. "Det er mor". Jenta knytter neven. Denne lille sekvensen er et slående uttrykk for konfliktstoffet i romanen. Bygdejenta Mari står i sentrum for fortellingen, hun har flyttet til Oslo for å studere og jobbe som bibliotekar. I visuelle tilbakeblikk får leseren kjennskap til Maris sammensatte forhold til hjembygda, odelsrett og sin egen mor. Romanen beskriver hvordan Mari strever med å markere seg som en tydelig person og å velge rett. Ask har et godt dramaturgisk grep om fortellingen og beskriver mennesker med stor troverdighet. Med en naivistisk strek og en bevisst fargeholdning beveger hun seg uanstrengt mellom livets små og store spørsmål, men uten å punktere det emosjonelle trøkket som skaper selve fortellingen. I samspillet mellom tekst og bilde gis det rom for selvironi, refleksjon og ettertanke.

*

Da er vi ved veis ende, for denne gang. *Hva* har vi lest?

320 bøker, 250 norskproduserte og 70 oversatte. Noen tynne, noen tjukke og noen altfor tjukke. Litt sakprosa, mye fiksjon og noe midt imellom. Noen kaller på latteren, noen er sørgelige, og noen er begge deler. Noen urovekkende, noen tankevekkende og *veldig* mange desperate.

Juryen har gått mange runder, vi har kjent gleden over å være enige og utfordringen i å være uenige. «En god bok gir oss lesere en følelse av at det er vår *egen* erfaring vi leser om. Når litteraturen er som best, synes vi at vi plutselig husker noe viktig som vi har visst, men glemt», sier den svenske forfatteren Olof Lagerkrantz, og setter ord på noen av juryens lesererfaringer i løpet av det siste året. Vi føler oss helt sikre på at de sju prisene er vel fortjente!